

MIHÁLY Vilma-Irén

Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar
Humántudományok Tanszék
Csíkszereda, Románia
mihalyvilma@uni.sapientia.ro

EGY VILÁGPOLGÁR A HABSBURG MONARCHIA ÉS A NEMZETÁLLAMOK PEREMÉN

Joseph Roth munkássága

**Građanin sveta na rubu Habzburške Monarhije
i nacionalnih država**

Stvaralaštvo Jozefa Rota

**A World Citizen on the Fringe of the Habsburg Monarchy
And Nation States**

The works of Joseph Roth

„Semmi sem világít rá jobban a jelenre és a jövő felé vezető választott utakra,
mint az a mód, ahogyan a társadalom magáénak vállalja múltját.”

(Lucian Boia)

Jelen tanulmány a Habsburg-mítoszt és a nemzetállamok mítoszáét járja körül Joseph Roth munkássága kapcsán. Az általános bevezetőt, mely röviden összefoglalja a kor történelmi hátterét, és párhuzamot von múlt és jelen között, az elméleti fogalmak tisztázása követi. A tanulmányban alkalmazott vizsgálat interdiszciplináris jellegű, ötvözi az irodalmi, társadalomtudományi, történelmi és pszichológiai szempontokat. A gyakorlati részben kiválasztott Roth-művek alapján a dolgozat a két mítosz jelenlétét, illetve hiányát vizsgálja. Az alkotásokban gyakran bukkannak fel ezek a fogalmak anélkül, hogy explicit módon említénék őket. Roth művei rámutatnak a mítosz alapjaira, és a politikai, társadalmi, kulturális kavalkád közepette tanúságot tesznek a humánium fontosságáról. A szerző és hősei valóságos világpolgárok, határátlépők.

Kulcsszavak: nemzet, mítosz, Habsburgok, Monarchia, humánium

Bevezetés

2021 őszén járunk, mögöttünk másfél év világjárvány, mely felforgatta saját és közösségeink életét, valamint világunk rendjét. Átszerveződni látszik az egyén szférája, de az egyén és állam viszonya, illetve az Európai Unió révén az állam és az állam fölötti hatalom kapcsolata is. A bizonytalanság idejét éljük, és kapaszkodókat keresünk. Szolgálhat-e a múlt, ha nem is példával, de segítségül jelen helyzetünkben? A mottóból kiindulva, igen. Minél tisztábban látjuk és viszonyulunk saját és nemzetünk vagy államunk múltjához, annál világosabbak a jelen összefüggései, melyek függvényében a jövő is alakítható.

Jelen tanulmányban körülbelül egy évszázadot, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig lépek vissza az időben, és megvizsgálom, hogyan feszült egymásnak a nemzeteket összefogó birodalom mítosza a nemzetállamok mítoszával. Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának utolsó szakaszában a maihoz hasonló válsághangulat uralkodott, melyet nem járvány okozott, de annál inkább a politikai érdekek és a széthúzás. A válságot az irodalom is tükrözte, gondolkunk Krúdy, Krléza, Rebreanu vagy Zweig műveire. Jelen elemzés alapját Joseph Roth monarchiabeli író munkássága képezi, az eljárás pedig interdiszciplináris, ötvözi az irodalmi, történelmi és társadalmi nézőpontokat.

A századfordulón egyre hangsúlyosabb válsághangulat gyökerei korábbra nyúlnak vissza, I. Ferenc József császárságának kezdetéig. Az 1848-as forradalmakat további külső és belső politikai konfliktusok követték, 1859-ben például a solferinói csata következtében a Habsburgoknak jelentős területeket kellett átengedniük az olaszoknak, majd a poroszok ellen is alulmaradtak, így Kelet-Európa irányába terjeszkedtek, ami azonban később végzetesnek bizonyult a birodalom számára (Mihály 2012, 55). Az 1867-es kiegyezés után a Monarchia kettévált, osztrák és magyar részre, hisz bár vezetője egységes – Bécsben császár és Budapesten király címmel –, a külügy-, pénzügy- és hadügyminisztérium közös, egyébként a két fél két külön államként nyilvánult meg. Mindkettő saját kormánnyal, parlamenttel, törvényekkel és közigazgatással rendelkezett (Boia 2018, 26). Idővel a két állam közötti különbségek tovább fokozódtak, érdekeik eltérő irányt vettek.

A kettős vezetést megnehezítette a Monarchia etnikai sokszínűsége, valamint a két fél ehhez való viszonyulása. A Monarchia osztrák része nem a nemzeti elvre épült, inkább „olyan történelmi országok konglomerátumát” képezte, melyeket nem az etnikai határok szabtak meg (Boia 2018, 28). A birodalom nyugati része nem tekinthető koherensnek, hisz az egymás szomszédságában található tartományok mindegyikét egyes nemzetiségi összetétel és önállóság jellemezte (Boia 2018, 26). Bár a német nyelv révén az osztrákok biztosították és éreztették felsőbbrendűségüket a Monarchián belül, mégis azt mondhatjuk,

hogy a birodalom ezen része a századfordulón inkább a regionális autonómia és a föderalizáció irányába tartott (Boia 2018, 28). Ezzel szemben az akkori Magyarország egységes nemzetállamnak tekintette magát, annak ellenére, hogy a birodalom e részének lakossága is több nemzetiségből tevődött össze. A kiegyezés évében a birodalom keleti felében az összlakosság 44,4%-a volt magyar, ami a többi nemzetiséggel külön-külön összehasonlítva többséget jelentett ugyan, összességében viszont kisebbséget eredményezett (Boia 2018, 29). A magyar nemzet „az ország összes lakóját magába foglalta, eredettől és nemzetiségtől függetlenül. A hat nemzetiség: a magyar, a román, a szlovák, a német, a szerb és az ukrán egyetlen nemzetben egyesült” (Boia 2018, 30).

A Monarchia két államának részben eltérő ország- és nemzetpolitikai érdekeihez társult a századfordulón felerősödő iparosodás és modernizáció, mely azonban I. Ferenc József hagyományszeretetének köszönhetően más nyugat-európai országokhoz képest a birodalomban később tudott teret nyerni. A császár kételkedve fogadott minden újítást, főleg a technika terén, így gyanakvón figyelte például a telefon, vasút vagy autók fejlesztését és fejlődését (Johnston 1980, 49). Ennek ellenére a felgyorsult technológiai fejlődést és ennek térnyerését a Monarchia területén a hagyomány őrei nem tudták megakadályozni, ami ugyancsak feszültségekhez vezetett. Így az Osztrák–Magyar Monarchiát nemcsak politikai, hanem társadalmi és kulturális ambivalencia is jellemezte. Különösen igaz ez a kettősség az 1890 és 1910 közötti időszakra, melyet kultúrtörténetileg bécsi modernizmus néven ismerünk. Ellentmondásos irányzatok futottak egymással párhuzamosan, például Ernst Mach pozitivizmusa és tudományfilozófiája, Freud pszichoanalízise, a szecesszió, vagy ekkorra tehető a modern antiszemitizmus, cionizmus és az ausztromarxizmus kialakulása (Le Rider 1990, 16).

A politikai, területi, nyelvi és kulturális sokszínűség több világnézeti lehetőséghez vezetett, ez pedig maga után vont egyfajta bizonytalanságérzetet, válsághangulatot. A világ rendje változóban volt, és ez a változás rányomta bélyegét az egyén identitására is. A régi, megszokott, bejáratott öngazolási támpontok hanyatlóban voltak, újakat kellett keresni, kialakítani. A kor irodalma egyszerre tükrözi a sokszínűséget, a hanyatlást, a válságot, a bizonytalanságot, a nosztalgiaát, valamint az ezekből következő kérdésekre adott válaszokat.

Elméleti háttér

Az irodalmi művekben a haldokló Monarchia képe különböző konnotációkban szerepel. Míg Hermann Broch vidám apokalipsziszról ír, Stefan Zweig a biztonság világát siratja (Johnston 1980, 49). Két ellentétes, de egy időben lehetséges reakció ugyanarra a történésekre. A Zweig által felmutatott nosztalgikus vonalat

követi részben Joseph Roth is műveiben, kivált az 1932-ben megjelent *Radetzky-indulóban* és az 1938-as *A kapucinus kripta* című regényeiben. A Monarchia múltbeli nosztalgikus képe mögött azonban helyenként ráismerhetünk a mitizálás folyamatára. Claudio Magris Habsburg-mítoszként utal a jelenségre, amely a közelmúltat elhomályosítva, pozitív visszavágódással mutatja be azt. Számára mindazok az írók, akiknek művei ezt a nosztalgiát tükrözik, a Habsburg-mítosz képviselői (Magris 2000, 1–33).

Jelen tanulmány részben ért csak egyet Magris felvetésével, főleg Joseph Roth munkásságának tekintetében. Akárcsak maga a Monarchia és a nagybirodalmi élet, úgy Roth élete és munkássága is ambivalensnek tekinthető. Ha feltétel nélkül elfogadjuk Magris Habsburg-mítoszra vonatkozó meghatározását, akkor sem érvényes ez a címke Roth összes művére. Bár Roth az Osztrák–Magyar Monarchia peremvidékéről, Galíciából származik, élete és írásai sokkal inkább határátlépőként, világpolgárként tüntetik fel a szó szoros és átvitt értelmében. Így valójában az író nem sorolható be egyik vagy másik mítosz képviselői közé sem, vagy ha igen, mindegyikhez. Roth besorolás szempontjából is határszegő, se a Habsburg-mítoszt, se a nemzetállamok mítoszáét nem élteni, vagy egyszerre méltatja mindkettőt.

Roth sajátos helyzetének a megértése először is a fogalmak tisztázásával indulhat. A mítosz-címke manapság igen divatossá vált, ráragasztható mindenre, ami a valóságtól eltávolodik, azaz fikatív, sztereotip, torzítás vagy túlzás (Boia 2005, 7). Ez a meghatározás azonban hátrányosan érinti a mítoszt, mert teljesen áttolja a nem reális, vagyis a képzeletbeli síkra, és ezáltal megfosztja igazságtartalmától is. Mítoszok esetében téves kérdés, hogy igaz vagy sem a történet, mivel a hangsúly elsősorban nem a képzeletbeli és a valós közötti különbségen van, hanem a mítosz szerkezetén. Megtörténhet, hogy képzeletbeli, vagy egyszerre igaz és fikatív dolgokat is tartalmaz, a lényeg viszont azon van, hogy hogyan rendszerezi a tartalmakat. A mitikus történetek sajátos mitikus gondolkodás mentén szerveződnek. Lucian Boia meghatározásában a mítosz „olyan képzeletbeli alkotás [...], amelynek az a rendeltetése, hogy a kozmikus és társadalmi jelenségek lényegét kidomborítsa, szoros viszonyban a közösség alapvető értékeivel, és az a célja, hogy biztosítsa annak összetartó erejét” (Boia 2005, 8). Ha ebből a meghatározásból indulunk ki, akkor láthatjuk, hogy nem minden torzítás, túlzás, átalakítás vagy értelmezés mítosz, mert utóbbi valamilyen lényegi igazság felmutatását feltételezi. A tükrözött igazság a közösség számára, melyben a mítosz létrejött, amelyhez szól, irányadóként, példaként működik. Boia szerint a mítosz két legfontosabb tulajdonsága, hogy egyszerűsítő és betagoló, ezáltal csökkenti a jelenségek sokszínűségét és összetettségét, és egy olyan rendet vezet be a történelembe, melyet egy meghatározott társadalom igényeinek,

eszményeinek tulajdonít (Boia 2005, 8–9). A mítoszok hasznosak, nem kell őket lerombolni, azonban át-, vagy jobban mondva, rá kellene látni struktúrájukra, arra, hogy mi az igazságmagvuk, illetve mi az, amit mesterséges módon felduzzasztanak, táplálnak.

Akár a Habsburg-mítoszáról, akár a nemzetállamok mítoszájáról beszélünk, a nemzet fogalma megkerülhetetlen. Tulajdonképpen egy újabb mítoszáról, a nemzet mítoszájáról van szó, melyet, ha elemeire bontunk, könnyen láthatóvá válik mitikus szerkezete. A nemzet egy olyan konstrukció, mely a történelem során felváltotta a birodalmakat és dinasztiákat, egy kollektív, azonos nyelvet beszélő szubjektum. Saját identitásának meghatározása érdekében a nemzet elhatárolja magát másoktól, így megkülönbözteti a hozzá hasonlókat a tőle különbözőektől, míg utóbbiak potenciális ellenségeivé válhatnak (Anderson 2006, 1–9). A nemzet egy elképzelt, behatárolt, szuverén politikai közösség (Anderson 2006, 4). Elképzelt, mert lehetetlen, hogy a közösségen belül mindenki mindenkit ismerjen. Behatárolt, mert szükséges a másoktól való elkülönülés, ellenkező esetben az egész világot magába foglalná. Szuverén, mert csak akkor létezhet, ha másoktól független. Közösség, mert horizontális síkon bajtársiasság és testvériesség jellemzi (Anderson 2006, 6–7).

Boia és Anderson elméletei kiegészítik egymást. Anderson rámutat a nemzet önkéntes, kiépített, mesterséges mivoltára, Boia pedig kihangsúlyozza, hogy nem a történelem teszi nemzetté a nemzetet, hanem, miután megalkották, olyan történelmi elemeket emel be nemzetmítoszába, melyek úgy tüntetik fel, mintha mindig is létezett volna (Boia 2012, 15). Minden alkalommal, amikor olyan mítoszokkal dolgozunk, amelyeknek alapját a nemzet képezi, szem előtt kell tartanunk, hogy maga a nemzet is egy mitikus konstrukció. Így a Habsburg Birodalom, de a nemzetállamok mítosza mögött is ugyanaz a nemzetmítosz húzódik meg, legalábbis struktúra szintjén, azonban más tartalmakkal feltöltve, más irányt testesítve meg.

A nemzetállamoknak két modelljét különböztethetjük meg, a francia és a német modellt. A francia minta kialakulása a forradalomra és a napóleoni háborúkra vezethető vissza, melyeket követően a francia nemzetet nem etnikai szerveződésként, hanem mint állampolgárainak szabad választását határoztak meg (Boia 2005, 15). Ezt Bíró állampolgári nemzetként definiálja (2004, 224). A német modell ezzel szemben a közös eredetet, az egységes nyelvet, az azonos szellemiséget és történelmet tartja elsődlegesnek, vagyis esetében az etnikai szempontok a meghatározók (Boia 2005, 15). Bíró terminológiája alapján ezt a második kategóriát kulturális nemzetként tarthatjuk számon (Bíró 2004, 224). Akármelyik modellt vizsgáljuk, mindkettő mögött fellelhetjük azt a törekvést, hogy a valós vagy képzeletbeli nemzetképet visszavetítsék a múltba.

A Habsburg-mítosz esetében is ugyanez a múltba való visszavetítés áll fenn, azonban ebben az esetben a nemzetek fölötti, illetve ezek autonómiáját megőrző, föderatív ernyő kerül az előtérbe. Míg a századfordulón és az első világháborút követően a nemzetállamok a jelenre és a jövőre összpontosítottak, a Habsburg-mítosz hívei a múlt felé irányultak, és nosztalgikus szemszögből egyszerűsítették le és integrálták a történéseket. Jelenre adott válaszuk a múlt felértékelése és pozitívumainak kidomborítása volt. Az irodalom, a fikció világa egyfajta továbbélést biztosított a dicső múlt és a Habsburg-mítosz képviselői számára is.

Irodalmi tükrök¹

Joseph Roth munkásságának korai művei úgy kapcsolódnak a Habsburg-meg a nemzetállamok mítoszához is, hogy konkrétan nem tesznek utalást egyik-re sem. Nem fedezhetjük fel bennük a letűnt Monarchia szépített képét, de a nemzetállamok igazi arcát sem. Mégis, hiánya által mindkét mítosz jelen van a kezdeti alkotófázis írásaiban is.

A *Hotel Savoy* (1924), *A lázadás* (*Die Rebellion* – 1924), *A vég nélküli menekülés* (*Die Flucht ohne Ende* – 1927) vagy a *Zipper és apja* (*Zipper und sein Vater* – 1928) az otthon, a haza örök kereséséről szólnak. A főszereplők gyakran biztos, biztonságos pontot keresnek a világban, vagy valamilyen mitikus időtlenségbe menekülnek. Ezeknek a regényeknek a világa a Monarchia összeomlása után játszódik, és pesszimista hangvételű, mert az egyén magára hagyatott, a birodalom biztosította rend felbomlásával szembesül az üresség, elveszettség, céltalanság érzetével. A jelennek ez a fajta szemlélése erős identitáskrisziszhez vezet, illetve tükrözi a világ, a külső rend válságát is.

Ha meg akarjuk ragadni a korai regények főszereplőinek identitását, a legmegfelelőbb címke a „nomád” (Hartmann 2006, 167), akinek nincs állandó lakhelye és folyton úton van. Gabriel Dan, a *Hotel Savoy* főhőse szállodákban él. A vendéglátó egységek állomások számára, örvend a folyamatos identitáscsere lehetőségének, a beszélgetéseknek és kalandoknak, de nem tud valós kapcsolatokat teremteni. Franz Tunda, *A vég nélküli menekülés* főszereplője osztrák tiszt, aki orosz fogságba kerül, majd Bakuba, a Fekete-tenger partjára, később Bécsbe, a Rajna mentére és Párizsba viszi útja. Sodródását napló vezetésével ellensúlyozza. Az írás lehetőséget nyújt számára a reflektálásra, ugyanakkor a tudatalatti-ból felszínre segít régi, eltemetett emlékeket, melyek további asszociációk sorát

¹ Ez a rész a 2012-ben könyvként is megjelent doktori értekezés egy részén alapszik. Lásd: Mihály Vilma-Irén. 2012. *Zur Identitätskrise – Ein interkultureller Vergleich*. [Az identitáskrisziszről – interkulturális összehasonlításban]. 76–87. Csíkszereda: Státus.

indítják el benne. Egy adott ponton már nem sodródik, hanem tudatosan keresi egykori jegyesét, és ezzel együtt tudat alatt a béke elvesztett világát is. A regény végén Tunda mégsem ér célba, a főszereplő továbbra is egyedül sodródik tovább:

Idegennek érzem magam a világban. Idegen szemekkel, idegen fülekkel, idegen tudattal megyek el az emberek mellett. [...] Ebben a világban nem volt otthon. Hol volt otthon? A tömegsírokban. [...] Tunda néha úgy érezte, mintha ő maga is ott lent feküdne, mintha mi mindannyian ott lent feküdnénk. Mi, akik egy hazából kiköltöztünk, elestünk, eltemettek vagy visszatértünk, de nem haza – mert mindegy, hogy eltemettek vagy egészségesek vagyunk. Idegenek vagyunk ebben a világban, az árnyékok országából jövünk. [...] Senki sem volt olyan felesleges a világon, mint ő (idézi Lichtmann 1994, 40, 41).²

Ugyanerre a felismerésre jut Nikolaus Brandeis, a *Jobb és bal* (*Rechts und Links* – 1929) szereplője is, akitől mindenki tart, mert Keletről származik. Brandeis azonban elfogadja a helyzetét, és erőt merít abból, hogy saját létét árnyként fogja fel.

Roth nomádjai felfüggesztik mindkét mitikus kapaszkodót azáltal, hogy az átmenetiség, az árnyék világában mozognak. A Monarchia meglétének hiánya érződik, ebből következtethetünk arra, hogy a birodalom a múltban otthont biztosított alattvalói számára. Ilyen szempontból ezek a művek is a Habsburg-mítoszhoz köthetők. A regények nem térnek ki a nemzetállamok problémáira, azonban megjelenik a máság, az idegenség fogalma, például a Keletről érkező Brandeis esetében. Tehát, bár mindkét mítosz hiányzik, mégis érzékeljük őket a háttérben, azonban a szereplők számára nem nyújtanak megoldást a jelenben.

A *Jób* (*Hiob* – 1931) középpontjában egy zsidó család áll, a családfő, Mendel Singer, részben ugyancsak nomádnak tekinthető. A bibliai Jóbhoz hasonlóan Mendel Singer istenfélő ember, aki betartja vallása törvényeit, és alázattal, becsületesen éli mindennapjait. Az első csapás negyedik gyermeke, Menuchim születésekor éri, a kicsi ugyanis szellemi fogyatékos. Később a nagyobb fiúk egyike a háború áldozata lesz, a másik pedig Amerikába menekül, egyetlen lánya, Miriam férfimániás lesz. Amikor az új politikai viszonyok és határátszervezések miatt a család már nem maradhat otthonában, és úgy döntenek, hogy az Egyesült Államokba szöknek, Menuchimot, aki csak annyit tud mondani, „anya”, hátrahagyják. Bár kiköltöznek, és fiuknak köszönhetően jól élnek, Mendel Singer nem feledheti egykori életét és elhagyott fiát. A New York-i gettóban visszavonulva él, és miután elveszíti második fiát és feleségét is, már csak abban reménykedik,

² A szerző fordítása.

hogy a csodarabbi jóslata, miszerint Menuchim híres zenész lesz, beteljesül. A csoda megtörténik, Menuchim segítségével Mendel Singer és Miriam hazatér Európába, reméli, hogy otthon lánya is meggyógyul.

A korábbi nomádoktól eltérően Mendel Singer hazatalál, még akkor is, ha ez egy csoda folytán történik. A *Jóbban* bezárul egy kör, melyet Roth Gabriel Dannal és Franz Tundával nyitott meg. A Mendel Singer által képviselt keleti zsidó közösség egyfajta identitást, otthont biztosít a tagjai számára, mely nem helyfüggő. Azáltal, hogy Singerék mindennap ugyanazokat a vallásos szertartásokat végzik, felelevenítik a rítusban a múltat, és ez biztos pontot jelent a változó világban is. Ide talál újra haza Mendel, Miriam és Menuchim. Azonban a regényben a modern világ, az új nemzetállamok fenyegetik ezt a típusú otthonos közösségi életet. Az oltáskötelezettség, a katonai szolgálat kötelező teljesítése, a kórház, amelybe Menuchimot be kellene utalni, mind erőszakkal törik át a keleti zsidó közösség határait. Ugyanakkor a két nagyobb fiú története két különböző asszimilációs kísérlet példája. Jonasnak az orosz hadseregben kell szolgálatot teljesítenie, meghal a háborúban. Schemarjah, Amerikában Sam pedig teljesen feladja zsidó identitását, látszólag az amerikai álmot éli, áruház-tulajdonos lesz, majd önként dönt úgy, hogy új hazájáért háborúba vonul, meghal. Ezeknek a tapasztalatoknak a hatására Mendel Singer eltávolodik családjától is, már nem hat rá sem a Nyugat, vagy Amerika varázsa, sem az egykor idegennek érzékelt orosz föld. A nomádokhoz hasonlóan, esetében is, felfüggesztődik tér és idő. A csoda mégis bekövetkezik, mert Mendel mindvégig megőrizte belső otthonát, hitét, és ez az, ami megkülönbözteti őt Roth korábbi nomádjaitól.

A *Jóbban* már explicit módon is jelen vannak a nemzetállamok egységesítési törekvései. A régi Habsburg-rend mint olyan, nem jelenik meg, azonban a keleti zsidó közösség képviseli a korábbi egységet. A zsidó közösség Keletről Nyugatra való vándorlása a hazátlanságot, a folyamatos otthonkeresést tükrözi. Roth látásmódjában azonban a megváltozott fizikai valóságban erre a hazára nem található rá, sem egyéni hősei, sem a korábban archaikus minták szerint élő közösségek. A sok utazás eltávolítja őket a lényegtől, és már nem tudják hová, kihez tartoznak. A megoldás a jelen környezet és társadalom elfogadásában rejlik, valamint a belső haza megtalálásában (Müller-Funk 1989, 125).

Roth kései regényeiben, ahogyan időben távolodik az Osztrák–Magyar Monarchia feloszlásától, paradox módon egyre jobban felerősödik a Habsburg-mítosz jelenléte. Az 1930 után keletkezett műveiben már nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is ír a Monarchia elvesztett világáról. Szemléletmódja kettős, egyrészt objektív megfigyeléseken alapszik, másrészt érezhető a kötődés, a részvét, az együttérzés (Magris 2000, 303). Feltehetően az 1930-as évek nacionalista

törekvései – melyek egyébként a nemzet mítoszának erős torzításán alapszanak – készítették az írókat arra, hogy a háború előtti időszakot jelenítse meg regényeiben. Azonban Roth stílusa annyira kifinomult, hogy nem esik bele a különböző politikai és ideológiai dialektikák csapdájába (Magris 2000, 307).

A *Radetzky-induló* (1932) és gondolati síkon ennek folytatása, *A kapucinus kripta* (1938) a Trotta család példájával követi végig, szemlélteti az Osztrák–Magyar Monarchia történetét a solferinói csatától az első világháború utánig. A Monarchia felbomlása után, mely számára az egyetlen addig ismert rendet jelentette, a legfiatalabb Trotta *A kapucinus kripta* végén megkérdi, hogy most mitévő legyen, hová induljon, hol a helye. Ezáltal egymás ellentétéként jelenik meg az egykori birodalom rendje és az új nemzetállamok Európája. I. Ferenc József lehanyagolt világa pozitív töltetet kap a nosztalgikus hangulatnak köszönhetően.

Ennek ellenére a két regény nem csak a Monarchia dicshimnusz. A *Radetzky-induló* azontúl, hogy a Habsburg világ által biztosított rend iránti vonzódásról tanúskodik, a múlt eseményeinek megértését is tükrözi. Egyszerre jeleníti meg a Monarchia tündöklését, de szegénységét, szegényességét is, a kihasználtságot, de az elszalasztott lehetőségeket is. A Trotta család tragikus bukása közvetett kritikája a birodalom elszalasztott lehetőségeinek. Ilyen értelemben az Osztrák–Magyar Monarchia a különböző nemzetek békés együttélésének modellje, valamint az a hatalom, amely ezt az esélyt eljátszotta (lásd Doppler 1994, 98). *A kapucinus kripta* végén az ifjú Trotta úgy dönt, elhagyja Bécsét és vándorútra indul, akár csak Roth korai nomádjai. Nem létezik már olyan rend, olyan kapaszkodó, amely biztosítaná az egyén számára az otthonot. Egyedül maradt. Elidegenült. A múlt, akármennyire szép is volt, már nem hozható vissza. A jövő bizonytalan. Marad a jelen. *A császár mellszobrán* (*Die Büste des Kaisers* – 1934) Morstin gróf szó szerint eltemetteti a császár mellszobrát és vele együtt a régi világot is, ő maga meg a francia Riviérára vonul vissza. A nép, mely a temetésen elkíséri, azonban marad. Mintha tudomást sem szerezne a világtörténelem eseményeiről, annak elvont hangulatairól. A gróft el kísérő egyszerű emberek csendben maradnak. Ebben a csendben ott van a jelenre adott válaszuk, az elfogadás és a hit, a belső haza, melytől senki sem foszthatja meg őket.

A kör bezárul. Roth szereplői, akár szerzőjük is, a határon lépkednek, gyakran átlépve azt. Legyen szó nomádokról, egyénről, közösségekről vagy a népről, mindannyian az otthonot keresik, ki a múltban, ki a jelenben. Roth szemléletmódja mindvégig szeretetteljes és humánus marad, a nagy változások közepette felismeri mind a Habsburg-, mind a nemzetállamok mítoszának pozitív és negatív oldalait is. Mindvégig világpolgár marad, aki az embert tartja szem előtt.

Következtetések

Műveiben Joseph Roth reagál a századforduló eseményeire, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia hanyatlására és az első világháborút követő történésekre. Írásaiban közvetlen vagy közvetett módon megjelenik a Habsburg-mítosz, de a nemzetállamok mítosza is. Roth anélkül reflektál mindkettőre és mutatja be őket, hogy a kettő dialektikájának csapdájába esne. Megteheti, mert határátlépő, illetve szabad, és szabadsága a humánus mély megértéséből fakad. A politikai, társadalmi és kulturális konstellációkon túlmutat, számára az egyén, az ember, a nép a legfontosabbak. A belső haza, az erő, a hit pedig azok a tényezők, melyek a gyorsan változó világban biztos otthont nyújthatnak. Ilyen szempontból szinte jelentéktelenné válik, hogy éppen melyik mítosz van a középpontban. Hasznos, ha a humánus érdekeket szolgálja, és elvetendő, ha ezek ellen fordul.

A gyakorlat ezen a ponton találkozik az elmélettel. A mítoszok esetében nem a tartalom az elsődleges, hanem a szerkezeti elemek, az azonos struktúra. Ha legitimálni szeretnénk valamit, esetünkben a Monarchiát vagy a nemzetállamot, ugyanazon szerkezeti elemekre támaszkodunk, de egymástól eltérő tartalommal töltjük fel ezeket. Nem az a fontos, hogy képzeletbeli, igaz vagy hamis-e a mítosz, vagy csak részben, hanem hogy van-e igazságmagva, üzenete az adott közösség számára. Hogyha van, megállja a helyét, ha nincs, akkor nem. Az erős ferdítések, torzítások, álmítoszok csak színlelik az igazságot, és embert ember ellen fordítanak.

Roth felismeri a mítoszok általános jellemzőit, elemeit, ezért mutatja meg előnyeiket és hátrányaikat egyaránt, ezért sikerül neki felülemelkednie rajtuk. Úgy tud világpolgár lenni, hogy a peremen marad. Elsősorban ember a szó legnemesebb értelmében. Üzenete számunkra kettős: tudatosítanunk kellene a minket körülvevő mítoszokat, átlátni struktúrájukat és céljaikat, valamint a változó körülmények ellenére is tudnunk kellene embernek maradni.

Irodalom

- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* [Elképzelt közösségek: Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről]. London, New York: Verso.
- Bíró Béla. 2004. *A nemzet mítoszai*. http://poltudszemle.hu/szamok/2004_1szam/2004_1_biro.pdf. (2021. szept. 30.)
- Boia, Lucian. 2005. *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kolozsvár: Kriterion.
- Boia, Lucian. 2012. *Două secole de mitologie națională* [Két évszázad nemzeti mitológia]. Bukarest: Humanitas.

- Boia, Lucian. 2018. *Az 1918-as nagy egyesülés: Nemzetek – határok – kisebbségek*. Kolozsvár: Koinónia.
- Doppler, Alfred. 1994. „Die Kapuzinergruft” von Joseph Roth: Österreich im Bewusstsein von Franz Ferdinand Trotta. [Joseph Roth. „A kapucnis kripta”: Ausztria Franz Ferdinand Trotta tudatában]. In Kessler/Hackert. *Joseph Roth: Interpretation, Rezeption, Kritik*. [Joseph Roth. Értelmezés, recepció, kritika]. 127–135. Tübingen: Stauffenburg.
- Hartmann, Telse. 2006. *Kultur und Identität, Szenarien der Deplatzierung im Werk Joseph Roths* [Kultúra és identitás: A helyváltoztatás esetei Joseph Roth műveiben]. Tübingen, Basel: A. Francke.
- Johnston, William M. 1980. *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte: Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*. [Osztrák kultúrtörténet: Társadalom és gondolatok a Duna-térségben 1848 és 1938 között]. Wien, Köln, Graz: Böhlau.
- Le Rider, Jacques. 1990. *Das Ende der Illusion: Die Wiener Moderne und die Krisen der Identität* [Az illúzió vége: A bécsi modernizmus és az identitás krízisei]. Wien: ÖBV.
- Lichtmann, Tamás. 1994. Schein und Wirklichkeit: Illusionen und Erfahrungen im Werk Joseph Roths [Látszat és valóság: Illúziók és tapasztalatok Joseph Roth műveiben]. In Arlt és Diersch: *Sein und Schein* [Lét és látszat]. 40–53. Frankfurt/M.: Peter Lang.
- Magris, Claudio. 2000. *Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur* [A Habsburg-mitosz a modern osztrák irodalomban]. Wien: Paul Zsolnay.
- Mihály, Vilma-Irén. 2012. *Zur Identitätskrise – Ein interkultureller Vergleich* [Az identitás-krízisről – interkulturális összehasonlításban]. Csíkszereda: Status.
- Müller-Funk, Wolfgang. 1989. *Joseph Roth*. München: C. H. Beksche.
- Roth, Joseph. 1974. *Radetzky-marsch* [Radetzky-induló]. Bukarest: Kriterion.
- Roth, Joseph. 1989. *Jób: Egy egyszerű ember regénye*. Budapest: Európa.
- Roth, Joseph. 1999. *Die Büste des Kaisers* [A császár mellszobra]. Stuttgart: Reclam.
- Roth, Joseph. 2003. *Die Kapuzinergruft* [A kapucinus kripta]. München: dtv.
- Westermann, Klaus. 1989. *Joseph Roth: Werke in 6 Bänden* [Joseph Roth: Művek 6 kötetben]. Köln: Kiepenheuer.

Vilma-Iren MIHALJ

GRAĐANIN SVETA NA RUBU HABZBURŠKE MONARIJE I NACIONALNIH DRŽAVA

Stvaralaštvo Jozefa Rota

„Ništa ne osvetljava izabrane puteve sadašnjosti i one ka budućnosti bolje od načina na koji društvo prisvaja svoju prošlost.”

(Lučijan Boja)

Rad se bavi habzburškim mitom i mitom o nacionalnim državama u stvaralaštvu Jozefa Rota. Nakon opšteg uvoda, koji ukratko sažima istorijsku pozadinu tog doba i povlači

paralele između prošlosti i sadašnjosti, sledi pojašnjenje teorijskih pojmova. Istraživanje koje se sprovodi u radu je interdisciplinarne prirode, kombinuje književne i društvene nauke, istorijske i psihološke aspekte. U praktičnom delu rad osvetljava prisustvo i odsustvo navedena dva mita u odabranim Rotovim delima. Ovi pojmovi se često pojavljuju u delima bez eksplicitnog pominjanja. Rotova dela ukazuju na osnove mita i svedoče o važnosti čovečnosti usred političkih, društvenih, kulturnih dešavanja. Autor i njegovi junaci su pravi građani sveta, oni koji prelaze granice.

Ključne reči: nacija, mit, Habsburgovci, monarhija, čovečnost

Vilma-Irén MIHÁLY

A WORLD CITIZEN ON THE FRINGE OF THE HABSBURG MONARCHY AND NATION STATES

The works of Joseph Roth

„Nothing sheds more light on the chosen paths in the present and into the future than the way society takes ownership of its past.”

(Lucian Boia)

The present study tackles the Habsburg myth and the myth of nation-states in relation to the works of Joseph Roth. The general introduction, which briefly summarizes the historical background of the age and draws parallels between past and present, is followed by a clarification of theoretical concepts. The study used in the paper is interdisciplinary in nature, combining literary and social science, historical and psychological aspects. In the practical part, based on the selected works by Roth the paper examines the presence and absence of the two myths. These concepts often appear in the works without being explicitly mentioned. Roth's works point to the foundations of the myths and testify to the importance of humanity in the midst of a political, social, cultural cavalcade. The author and his heroes are real world citizens, border crossers.

Keywords: nation, myth, Habsburgs, monarchy, humanity